

על מושג המחאה והצגתו על ידי ועדת אור¹

מאת דר' אחמד סעדי²

המחאה היא אמצעי ההשפעה של החלשים כנגד הרשות השלטונית. הוא בא כהשלמה לאמצעי השפעה נוספים, כגון המפלגות (חקיקת חוקים) וההגנה המשפטית בפני בית המשפט. המחאה הציבורית על פי הגדרה היא שימוש באמצעי לא ממסדי כדי לנסות להשפיע על השלטון. מאז שנות הששים חל שינוי יסודי בתפיסת הפגנות המחאה. כיוון שהמחאה הציבורית הפכה להיות אחד מאמצעי ההשפעה הלגיטימיים, והוא נחשב גם כחלק מחופש הביטוי.

ניתן לראות את מחאת הסטודנטים בצרפת ב-1968 כמרכיב עיקרי בשינוי התודעה ביחס למושג המחאה. תנועת המחאה של הסטודנטים שיתקה את הפעילות הכלכלית בצרפת. כמו כן, גם הפועלים מחו והשתלטו על המפעלים והקימו מחסומים בדרכים, עד כדי כך שהנשיא דה גול לא הצליח לנוע בתוך המדינה ללא סיוע של הצבא. וכתוצאה ממאורעות אלו שנמשכו כ-3 חודשים שלושה הרוגים. לעומת זאת, מחאת הסטודנטים בבריטניה, שבה הסטודנטים הטילו מצור על השגרירות האמריקאית וניסו לפרוץ לתוכה, לא הביאה לשום הרוג מבין המוחים. היו שם פצועים בלבד (כ-40 במספר), בנוסף למעצרים בשורותיהם.

בישראל, לעומת זאת, אנו רואים שמאז שנת 1948 היו הפגנות מחאה רבות שכתוצאה מהן בוצעו מעשי הרג ע"י כוחות המשטרה בשורות המוחים, וזאת רק כאשר המוחים היו ערבים. בשנים 1951-1952 מנחם בגין הוביל תנועת מחאה כנגד תשלום הפיצויים מגרמניה לישראל בגין השואה שביצע המשטר הנאצי. אחד מצעדי המחאה בעניין זה היה הניסיון לפרוץ לכנסת ולהשתלט עליה. מחאה זו לא הביאה לשום הרוג. כך גם במה שנוגע למחאה בואדי סליב בשנת 1959, מחאת "הפנתרים השחורים" בתקופה שבין 1971-1974, כמו כן תנועת המחאה שהובילו קציני המילואים לאחר מלחמת 1973, וכמו כן, המחאה בעקבות מעשי הטבח בסברה ושתילה. כך גם מאז תחילת שנות השבעים, כל מחאה ישראלית, ימנית או שמאלית ציונית, לא נתקלה בשום תגובה רצחנית מצדו של השלטון הישראלי. רק אזרח יהודי אחד נרצח במהלך מחאה, וזה היה

---

1. טקסט זה הוא סיכום להרצאתו של דר' אחמד סעדי בכנס "אוקטובר 2000: זיכרון למחאה", שארגן מרכז עדאלה, ועדת המעקב העליונה לענייני ערבים בישראל וועדת משפחות הרוגי אוקטובר 2000, בנצרת ביום 2.10.2004.
2. ד.סעדי נתן הרצאתו זו בפנל "מחאה וועדת המעקב".

אחד מחסידיו של הרב עוזי משולם (מנהיג כת יהודית ימנית דתית) אשר נשאו נשק, וההרג בוצע במהלך עימות מזוין.

במקביל, אנו רואים שימוש באמצעים שונים, וביצוע הרג בשורות המוחים הערבים. אולי המקרה הבולט ביותר הוא הריגתם של 6 מפגינים ביום האדמה בשנת 1976 במהלך יום אחד של מחאה. מה הסיבה, אם כך, ליחס השונה למחאה של האזרחים היהודים מצד אחד, ולמחאה של המיעוט הערבי מצד אחר? כדי להשיב על שאלה זו עלינו להבין מהו תפקידם של המשטרה, והממשלה, למה הם קוו החשיבה והאידיאולוגיה המנחים אותם. לדוגמה, ישנן ראתה המחשבה המרקסיסטיות במשטרה כאגרוף בידי הממשלה נגד העובדים ואגודיהם. ניתן לציין בעניין זה את השימוש שעשתה הממשלה האמריקאית במשטרה כאגרוף ברזל כנגד איגודי הפועלים בשנות ה-20 של המאה הקודמת.

בהקשר הישראלי, כדי לנסות ולהבין את גישתן של המשטרה והממשלה כלפי האזרחים הערבים, אין מנוס מלהתעכב ולבחון את הגדרתה האתנית של המדינה, כמדינה יהודית ודמוקרטית. לפי השקפתי, במדינת ישראל קיים מבנה דמוקרטי; כלומר, מנגנונים בירוקראטיים דמוקרטיים כמו הבחירות וכו'. אולם התוכן היצוק בתוך המבנה הזה הינו תוכן יהודי ולא דמוקרטי ביחס לערבים. כמו כן, עולות כמה שאלות מההגדרה הדואלית הזאת של המדינה, במיוחד לאור התוכן לעומת המבנה:

- מה הוא תפקידם של מוסדות המדינה אם מוסדות אלו הוגדרו כיהודיים?

- האם המשטרה היא משטרה יהודית, בהסתמך על הגדרת המדינה כיהודית?

- האם בתי המשפט הם בתי משפט יהודיים?

- האם יתר משרדי הממשלה הם משרדים יהודיים?

בתוך החברה היהודית מתקיים ויכוח על משמעות יהדותה של המדינה. אך, התודעה הערבית השלטת היא ששאלת יהדותם של מוסדות המדינה מצטמצם במספר המועסקים הערבים בכל מוסד. אולם ריבוי מספרם של המועסקים הערבים במוסדות הללו אין פירושו הפיכתם ללא יהודים. גם אם ישנם מספר שוטרים ערבים אין זה משנה את עובדה כי המשטרה כמוסד הנה משטרה יהודית, בהסתמך על כך שהמבנה המעשי והרעיוני שלה צומח מהגדרת המדינה כמדינה יהודית. הפילוסוף וההיסטוריון מישל פוקו הראה כי מושג הכוח אשר שולט על מוסד כלשהו משתלט גם על התודעה של חבריו.

מתוך הגדרתה העצמית של ישראל כיהודית ודמוקרטית עולות שאלות נוספות בנוגע לאופן בו הרוב היהודי רואה את עצמו, ורואה את המדינה ואת המחאה של האזרחים הערבים נגד המדינה. כיצד החברה היהודית מתייחסת למחאתו של המיעוט הערבי? האם ישנה סובלנות בקרב קבוצה זו למחאה ערבית נגד מדינה המוגדרת כמדינתם? כאן עולה השאלה: מדוע תקפו האזרחים היהודיים את הערבים לאחר שהאחרונים מחו נגד המדינה, ולא נגד האזרחים היהודים? אף אחד לא תוקף את הפועלים בצרפת בעקבות מחאתם נגד מוסדות המדינה.

קוו החשיבה אשר מנחה את המשטרה יוצר גם את אימוניה. קיימת ספרות ענפה העוסקת בשאלת מקצועיות המשטרה. ישנה המקצועיות הקשורה בעילות השימוש במקורות ומשאבים המצויים בידי המשטרה. ישנה המקצועיות זו מדגישה את הזיכרון הממסדי, המבנה ההיררכי והאחריות בקרב הממסד. חשוב לציין שדו"ח ועדת אור התעכב באריכות על עבודת המשטרה מנקודת מבט זו. המטרה, לפי דו"ח ועדת אור, היא שהמשטרה תהיה יעילה יותר תוך ניצול קטן יותר של משאבים.

הגישה האחרת לשאלה של מקצועיות המשטרה נובעת מהיותה של המחאה עניין לגיטימי, וחלק מתפקיד המשטרה הוא ליצור את התנאים לקיומה של המחאה. בהסתמך על גישה זו, תפקידה של המשטרה ביחס למחאה הוא:

- לאפשר לאזרחים להביע את דעותיהם.
- לאסור על קבוצות אחרות להכשיל את המחאה.
- כינון אמצעי תקשורת פתוחים וגלויים בין המשטרה והאזרחים.

הגישה הראשונה רואה את המשטרה כאגרוף של הממשלה שבו מכים את הקבוצה המוחה. לגישה זו, המשטרה נוטה לשימוש הדרגתי בכוח. כמו כן, שיטות האימון מבוססות על הפרדתם של המוחים מכלל הציבור, ומעצרים של מנהיגי המחאה והרחקתם מיתר המפגינים. נקודת המוצא העיקרית של גישה זו היא הצורך לשבור את רוחו של הציבור או פיזורו בכוח.

על פי הגישה שבסיסה עומדת זכות המחאה, אמורה להיות תקשורת פתוחה בין המשטרה לבין המפגינים. העומדים בראש המשטרה מול המחאה הם מפקדיה ולא אנשי המשטרה הצעירים שגויסו לאחרונה, כיוון שהם עלולים להתייחס למחאה כאילו שהיא מכוונת נגדם באופן אישי. מפקדת המשטרה המאווישת על ידי אנשים מנוסים עשויה לתרום לשמירת מרחק בין המשטרה

והמפגינים, ולאי שימוש באלמות, וביצוע מעצרים רק במצב של סכנה אמיתית לחיי המפגינים או המשטרה או חיי אזרחים אחרים.

שתי הגישות הללו קשורות גם בתיאוריות הנוגעות למושג המחאה והמוחים. הגישה הראשונה מתייחסת למפגינים, בעקבות הסוציולוג הצרפתי גוסטב לבון, כאספסוף. מחאת הציבור היא סכנה. מה שמאפיין את ציבור המוחים הוא אי-רציונאליות והתנהגות לא הגיונית. כמו כן, המפגינים נושאים ומבטאים רגשות שליליים. כיוון שהם מתאספים הם מאבדים את האינדיבידואליות שלהם ואת יכולתם לשפוט באופן ראוי ועצמאי, ולהבחין בין אמת ושקר. האספסוף הוא צמא דם כאשר הוא מאוחד, אך ניתן לשנות את מהלכו, להגבילו ולרסנו דרך אחדים הנחשבים למנהיגי ציבור המוחים.

ניתן בקלות לעקוב אחרי ניתוח זה של המחאה בדו"ח ועדת אור. נמצא שם ניתוח נרחב על המנהיגות הערבית הנבחרת והצהרותיהם במיוחד בנוגע לח"כ ד"ר עזמי בשארה, ח"כ עבד מאלכ דהאמשה, והשי"ח ראיד סלח. בשעה שועדת אור כתבה כ-50 עמודים סביב מה שנקרא ההסתה מצדם של המנהיגים הערבים, הרי שהיא כתבה לא יותר מ-30 סביב השימוש של המשטרה בצלפים, והיא כתבה פחות מעמוד אחד על הצהרותיהם הגזעניות של מנהיגים יהודים נגד הערבים.

במקביל קיימת גישה הרואה את המחאה כאקט נאצל מצידו של הפרט המשתתף בו. האדם המוחה נתפס כאכפתי וכמתעניין בענייני הציבור, ומבחין בין הטוב והרע ולוקח חלק בפעילות הציבורית למען עניין שהוא מאמין בצדקתו. לפי תפיסה זו, המחאה היא אקט חיובי. על כן, תפקידה של המשטרה בהקשר זה הוא לתרום לכך שהמחאות יעשו בדרכי שלום, כדי להעביר את מסר המחאה לרשות.

דו"ח ועדת אור ומה שאירע באוקטובר 2000 מצידה של המשטרה משקפים את הגישה הראשונה, כלומר, ההתייחסות למחאה ערבית כביטוי של עדר, בשעה שהיחס להפגנות של קבוצות יהודיות היה נובע מהתעוררות של מצפון אנושי. על כן, הערבים, בדומה לעדר, לא מצייתים לקול מצפונם, אלא רק להנהגתם. אולם היהודים אין הצהרות גזעניות המניעות אותם, אלא מצפונם האנושי הוא שגזר עליהם את המחאה. כך גם אנו תופסים את התנהגות המשטרה, שיטתיה, והשימוש שלה בנשק כנגד החברה הערבית, והם קשורים קשר הדוק עם תפיסתה את מחאתם של הערבים כנעדרת כל הקשר או מרתיע מוסרי וצודק.

הערה אחרונה על ועדת אור. לפי השקפתי, תפקידו העיקרי של המנגנון המשפטי (נראה שועדת אור נהלה דיונים מעין משפטיים, והיא כללה שני שופטים ומזרחן כגוף מעין שיפוטי לפחות) הוא השמירה על הסטאטוס קוו ולא שינויו. כלומר, השמירה על גבולות הלגיטימיות. אל לנו להיות מופתעים מכך שדו"ח ועדת אור זוכה להערכה רחבה, כיוון שדו"ח זה שומר במהותו על הסטאטוס קוו, ובמיוחד על יחסי הכוח השולטים על המצב הקיים. לאחר קריאת כל הדו"ח (827 עמ') מצאתי שישנם בו מספר רמזים לחברה הערבית שלא יושמו. ניתן לזהות את הקשר האורגאני שבין הממשלה לבין ועדת אור מתוך השורות האחרונות של הדו"ח, במיוחד כאשר ועדת אור מתעכבת על ציון הקבוצות שנפגעו בתחילת אוקטובר 2000:

- הקבוצה הראשונה שנפגעה היא החברה היהודית.
- הקבוצה השנייה היא המשפחות הערביות השכולות.
- הקבוצה השלישית היא כוחות הביטחון.

אולם, החברה הערבית שיצאה למחות כביטוי של מחויבות מוסרית לעניין צודק, לא הוזכרה כלל. המיעוט הערבי איננו אחת הקבוצות הנפגעות הראויה לציון. קבלה של גישה זו פירושה הפנמה של התערעורות מאזן הכוחות מצידו של האדם המובס המקבל כל דבר שהמדינה מציעה לו.